

Importanța legăturilor slabe în migrație

Monica Constantinescu

Institutul de Cercetare a Calității Vieții

Materialul abordează problema mecanismelor de dezvoltare a migrației internaționale la nivel comunitar. Punctul de plecare îl reprezintă o serie de observații empirice cumulate în timpul mai multor studii, în aria de origine și destinație, referitoare la migrația românilor în Spania. Făcând apel la distincția introdusă de Mark Granovetter în 1976 între legături slabe și legături puternice, am constatat că, dacă inițial migrația se extinde aproape exclusiv pe baza unor relații sociale migrant-nonmigrant asimilabile legăturilor puternice, există un moment în evoluția procesului în care deplasările pe baza legăturilor slabe, cu implicații importante asupra situației migrantului la destinație, se accentuează. Materialul încearcă să lămurească, invocând preponderent argumente teoretice, în ce măsură deplasările pe baza legăturilor slabe migrant-nonmigrant se înscriu în normalitatea dezvoltării migrației internaționale pe bază de rețea, la nivel comunitar. Studiul converge spre concluzia că, datorită efectelor cumulative, evoluția migrației spre o etapă în care apar deplasări pe baza legăturilor slabe este explicabilă. Două mecanisme contribuie fundamental la obținerea acestui rezultat : pe de o parte, sporirea stimulentei pentru migrație datorită creșterilor cantitative și calitative ale informației, vizibilității efectelor migrației în spațiul de destinație, modificărilor deprinderii relative la nivel comunitar, iar pe de altă parte, reducerea riscurilor și costurilor asociate migrației, cu implicația reducerii suportului efectiv de care un nonmigrant are nevoie din partea unui singur migrant (cel la care migrează) pentru a-și asuma actul de migrație.

Introducere

În contextul discuțiilor despre schimbările de patternuri în migrația internațională (Massey *et al.*, 1998 ; Pries, 1999 ; Castles și Miller, 1993) și al căutărilor teoretice pentru a cuprinde schimbarea, problematica rețelelor sociale, în forma rețelelor de migrație, ocupă un loc central. Puține realități sunt acceptate atât de necontroversat ca cea a dezvoltării migrației internaționale, indiferent de tip, pe bază de rețele sociale (Arango, 2000).

Sintetic, teoria rețelelor în migrația internațională afirmă că, de la un anumit moment, migrația se extinde pe baza relațiilor de rude-nie, prietenie și origine comunitară comună, iar conexiunea relațională între origine și destinație reduce riscurile și costurile asociate deplasării. Efectele conexe (dezvoltarea elementelor instituționale, modificarea contextului comunității de origine, formarea comunităților etnice la destinație etc.) sporesc independența procesului în raport cu factorii care i-au dat naștere, ducând spre o evoluție a migrației greu controlabilă.

În ciuda preocupărilor recente (indiferent de varianta de sistematizare conceptuală sub eticheta „teoria rețelelor”, „teoria instituțională”, „teoria cauzalității cumulative” sau „teoria capitalului social”), mecanismele de intrare a unei migrații internaționale¹ în faza dezvoltării pe bază de rețea și desfășurarea procesului în sine sunt departe de a fi clarificate. Evidența empirică și efortul teoretic subsecvent s-au plasat în special asupra funcțiilor performate de rețeaua/rețelele de migranți (Gurak și Caces, 1992), acceptate nespecificat² ca „seturi de legături interpersonale care conectează migranți, foști migranți și nonmigranți în aria de origine și destinație prin intermediul relațiilor de rudenie, prietenie și origine comunitară comună” (Massey *et al.*, 1993, 448). În ciuda potențialului de explicație pe care ideea îl aduce pentru punerea în relație a nivelului macro și a celui individual („*the crucial meso level*”, în termenii lui Faist – 1997), în ciuda asumatei perspective dinamice, există încă multe „cutii negre” (Hammar și Tamas, 1997) în apariția și dezvoltarea migrației internaționale pe bază de rețele.

Materialul pornește tocmai de la un aspect puțin teoretizat în spațiul amintit și greu de lămurit în contextul schemei explicative pe care o furnizează: apariția deplasărilor pe baza legăturilor slabe cu un migrant, în cadrul unei migrații intrate în faza dezvoltării pe baza rețelelor.

Punctul de plecare îl reprezintă o serie de observații empirice pe care le prezentăm sintetic³, cumulate în timpul unor cercetări la care am participat, legate de migrația românilor în Spania (mediul rural) (pentru prezentarea succintă a cercetărilor, vezi Anexa 1).

Observația 1: Identificarea sistematică, la nivelul a două comunități de origine și trei comunități de destinație, a unor cazuri de migrație pe baza a ceea ce am putea numi, făcând apel la terminologia impusă

de Granovetter (1976), legături slabe. Este vorba despre indivizi care se angajează în migrație bazându-se pe acel tip de relație definit cel mai bine prin termenul *cunoștință*. Situația merge până la varianta extremă a plecărilor cu unul sau mai multe numere de telefon⁴ și a încercării de a găsi sprijin din partea unei „cunoștințe” direct la destinație. Ce înseamnă „cunoștințe”? Cazurile pe care le-am identificat sunt relații de genul: consătean cunoscut (de regulă, aproximativ de aceeași vârstă), fost coleg de școală, prietenul din localitatea unde m-am născut, un văr din partea soției din altă localitate, ruda unui prieten, ruda unei rude.

Observația 2: Pe măsură ce relația pe care s-a „declanșat” migrația slăbește ca tărie, dificultățile cu care se confruntă migranții cresc, ajungând până la situații de întoarcere în țară. În ce constau dificultățile? În perioade lungi de căutare a unui loc de muncă sau/și căutarea unui loc de muncă de unul singur; acceptarea unui angajament de muncă pentru o plată mai mult simbolică sau în schimbul locuinței și mâncării; situații de schimbare frecventă a locuinței și locuire în condiții precare, mergând până la dormitul în locurile publice; situații de „schimb”, de genul: poți să locuiești în apartamentul închiriat de mine, dacă în plus față de chirie prestezi anumite treburi casnice etc.

Observația 3: În interviurile cu migranți și nonmigranți în cele două comunități de origine (satele Țigănești și Dobrotești – Teleorman) apare constant referirea la o perioadă de accelerare a plecărilor în străinătate. Într-un studiu, în 2001 (Șerban și Grigoraș, 2001), făceam referire la un fapt greu de explicat la nivelul de analiză comunitar: accentuarea plecărilor dintr-un sat din Teleorman (Dobrotești) la aproximativ șapte-opt ani după declanșarea migrației. Aceeași situație am întâlnit-o și într-un al doilea sat din sudul țării, Țigănești (Teleorman).

Observația 4: În aria de destinație, la nivelul fiecăreia dintre cele trei mari comunități de români din zona Madrid, în interviurile cu ceea ce am putea numi „informanți-cheie” (pastor adventist din Coslada, pastor pentecostal din Arganda del Rey, șeful asociației românilor din Alcala de Henares)⁵, apare referirea la perioade de accelerare accentuată a migrației (diferit plasate în timp pentru cele trei comunități): în Coslada și Alcala 1999, în Arganda 2000.

Cele două tipuri de observații, plasate la niveluri diferite de analiză, individual (observațiile 1 și 2), respectiv comunitar (observațiile 3 și 4), sugerează că: 1) la un moment dat apar o serie de deplasări pe baza legăturilor slabe cu un migrant care plasează indivizii astfel plecați într-o situație cu un grad sporit de vulnerabilitate la destinație; 2) există un anumit moment în dezvoltarea migrației internaționale clandestine⁶ caracterizat de creșteri accentuate la nivel comunitar.

Situațiile duc la formularea a două întrebări: de ce un nonmigrant legat printr-o relație slabă cu un migrant se decide să plece și de ce apar perioadele de creștere accentuată a migrației la nivel comunitar.

Am încercat plasarea observațiilor empirice în contextul explicativ al teoriei rețelelor⁷. Prima constatare este că, de regulă, abordările relațiilor sociale din perspectiva migrației nu sunt puse în termeni de tărie a legăturii, ci de tip de relație (relație de rudenie, relație de prietenie, legătură în virtutea originii comunitare comune).

Relațiile de rudenie și prietenie primesc o atenție specială în spațiul de origine, asumate ca elemente fundamentale pentru mecanismele de dezvoltare a migrației, iar relațiile bazate pe origine comunitară comună sunt esențialmente studiate în spațiul de destinație ca element fundamental pentru formarea comunităților etnice (abordare de tipul Massey *et al.*, 1987).

Încercând o transpunere în terminologia lui Granovetter (1976), cele două tipuri de relații pot fi la limită approximate ca legături puternice (relațiile de rudenie, prietenie) și legături slabe (relațiile bazate pe originea comunitară comună). Teoria rețelelor pare să sugereze așadar că legăturile puternice sunt elementul de greutate în faza declanșării/extinderii migrației (în virtutea suportului oferit de migranți la destinație), iar legăturile slabe intră în jocul migrației abia la destinație în situația migrant-migrant.

Prin urmare, nu avem nici un răspuns la întrebarea de ce un nonmigrant legat printr-o relație slabă cu un migrant se decide să plece. În aceste condiții, apare în mod firesc o a doua întrebare, dacă nu cumva plecările identificate de noi pe baza legăturilor slabe (observațiile 1 și 2) sunt neglijabile ca număr, fenomenul având un caracter marginal, dependent de caracteristicile individuale ale migrantului (cum ar fi asumarea riscului) sau de factori contextuali cu acțiune la nivel superior (cum ar fi modificări în politica de migrație a țării de destinație). Dacă ar fi așa, și elementul decisiv în trecerea la evenimentul de migrație ar fi legăturile puternice cu un migrant, atunci devine greu explicabil de ce apar momentele de creștere la nivel comunitar, în condițiile în care migrația a intrat deja în faza dezvoltării pe bază de rețea (observațiile 3 și 4).

Întrebările noastre nu capătă un răspuns. Singura bănuială este că între cele două tipuri de observații există o legătură și că accentuările migrației la nivel comunitar sunt legate de plecările pe o legătură slabă cu un migrant, mai precis, de o anumită etapă în dezvoltarea migrației la acest nivel.

Sintetic, elementele de input ale analizei devin:

– din punct de vedere teoretic: dintr-un motiv sau altul, într-un spațiu inițial, considerat a fi o comunitate rurală în acest caz, apare migrația. Dacă se va intra într-o

dezvoltare pe rețele în comunitatea respectivă (și noi asumăm că acest lucru se va întâmpla), atunci probabilitatea de migrație crește în cazul celor conectați prin legături puternice cu un migrant. Altfel spus, dintre cei care migrează, o mare parte sunt conectați prin legături puternice (rudenie, prietenie) cu un migrant. Situația apare ca rezultat al sprijinului pe care un nonmigrant îl obține prin legătura puternică ce îl conectează la un migrant ;

– din punct de vedere empiric : există plecări pe baza legăturilor slabe cu un migrant și, probabil, datorită lor, momente de creștere accentuată a migrației la nivel comunitar.

Singura soluție pentru întrebările noastre este să definim în termeni cât mai clari ce înseamnă sprijinul unui migrant și să lămurim care este diferența în accesarea lui pe baza legăturilor tari și a legăturilor slabe. Dacă punem în legătură evenimentul la nivel individual, respectiv consecințele lui cu o evoluție la nivel comunitar, atunci trebuie să urmărim dacă nu cumva prin dezvoltarea migrației pe bază de rețea se ajunge la modificări fie ale sprijinului pe care îl poate oferi migrantul, fie ale modalităților de accesare a conținutului acestui sprijin pe baza legăturilor slabe/puternice, fie ale înseși semnificației legăturii slabe/puternice, fie ale stimulentele pentru adoptarea migrației.

Pentru a realiza aceste obiective, recurgem la o schemă cu valoare strict analitică, secționată în momente și etape, prin care reconstruim ipotetic dezvoltarea migrației la nivel comunitar : momentul zero al migrației (nu există migrație în cazul comunității respective); momentul 1 : apariția pionierului migrant ; etapa 1 : etapa dezvoltării pe baza relațiilor puternice.

Ipoteza dezvoltării migrației internaționale clandestine în etape la nivel comunitar

Momentul zero al migrației

Pentru a facilita analiza, presupunem situația ipotetică a unei comunități aflate în punctul zero al migrației către o destinație și asumăm că este prima din seria posibilelor/probabilelor migrații care vor caracteriza o țară de origine într-un moment ulterior. Spațiul social care ne interesează este unul necontaminat de efectele migrației internaționale (situație, practic, imposibilă, dar aproximată relativ de oricare comunitate locală din România în 1989, când interdicțiile legate de circulația persoanelor făceau imposibilă dezvoltarea migrației pe bază de rețea). Semnificația situației se poate traduce prin inexistența migrației internaționale în repertoriul comunitar al strategiilor individuale (asupra tratării migrației internaționale ca strategie de viață, vezi Sandu, 2000a).

Ne aflăm într-un moment în care este corect să asumăm că migrația internațională, în forma sa clandestină, e o strategie scumpă și cu un grad ridicat de risc.

Apariția migrantului pionier. O primă propoziție teoretică este că mecanismele de inițiere ale unei migrații sunt diferite de cele de dezvoltare (Massey *et al.*, 1998). Acceptăm ideea și presupunem că, indiferent dacă este vorba despre motivații individuale, la nivel de familie/gospodărie, sau de factori macro, anumiți indivizi își asumă riscurile și costurile asociate migrației internaționale. Vom presupune prin urmare că, fie în urma evaluării comparative, într-o perioadă limitată de timp, a recompenselor în investiția de capital uman, luând în calcul costurile migrației (economia neoclasică), fie ca strategie de minimizare a riscului

asupra veniturilor gospodăriei (noua economie a migrației), fie ca rezultat al stimulării migrației de către o anumită țară de destinație aflată în situația unei economii duale (piața forței de muncă duale), fie ca urmare a proceselor asociate extinderii sistemului capitalist (sistemul mondial modern), o sumă de indivizi se implică în deplasări internaționale.

În cazul comunității ipotetice din exercițiul nostru, considerăm că, într-un anumit moment, un individ își asumă riscurile și costurile ridicate și migrează într-o altă țară. Acest individ, notat pentru simplificarea A, este migrantul-pionier pentru comunitatea noastră.

Pentru a urmări mecanismul posibil de extindere a migrației pe bază de rețea socială, pornim de la definirea situației migrantului-pionier A, pe două coordonate care ne interesează: coordonata 1 – situația din punctul de vedere al structurii la origine (relații sociale); coordonata 2 – situația din punctul de vedere al migrației (al resurselor care pot influența plecări viitoare).

Coordonata 1: Individul A este „prins” la origine într-o rețea de relații sociale. Asumăm, pornind de la distincția lui Granovetter (1976), că toate relațiile sale pot fi reduse la numitorul comun al tăriei lor și figurate de-a lungul unui continuum, cu extremele „legătură puternică” – „legătură slabă”. Spre simplificarea, notăm cu AP colecția indivizilor conectați printr-o legătură puternică la A și AS colecția indivizilor conectați printr-o legătură slabă la A.

Coordonata 2: Pionierul-migrant A devine, prin asumarea evenimentului de migrație, posesorul unor resurse care pot fi exploatare fie la origine, fie la destinație.

Sinteza realizată de Gurak și Caces (1992) asupra modalităților de abordare a rețelelor în migrație furnizează un punct de plecare în identificarea resurselor deținute

de migrantul A prin comparație cu un nonmigrant.

Tipurile de resurse:

– informație: informație generală despre destinație (Inf. I) și informație funcțională despre modalitățile de a atinge destinația (Inf. II 1), respectiv despre destinație – informații utile legate de cum te poți descurca într-un mediu nou, informații despre slujbe disponibile etc. (Inf. II 2);

– suport: în parcurgerea drumului dintre origine și destinație (Sup. 1); la destinație: asigurarea unei locuințe, ajutor pentru găsirea unui loc de muncă, suport psihologic (Sup. 2).

Resursele pe care le-am subsumat termenului *informație* sunt, în mare măsură, rezultatul actului de migrație, fără a presupune un efort special de acumulare din partea lui A. Ele sunt implicite situației de migrant, prin urmare, în timp, modificările sunt de natură calitativă și cantitativă (pe măsură ce experiența de migrație crește), dar, indiferent de condiții, nu se poate vorbi de dispariția lor ca tip de resursă.

În cadrul informației am introdus o distincție între: informația pe care am numit-o generală (Inf. I), nespecifică, de tipul „povestire” (cum este acolo, ce poți să muncești, cum poți să ajungi, cât se câștigă etc.), și informație funcțională (Inf. II), despre modalități concrete de a ajunge la destinație, a obține o slujbă etc., de tipul „cum trebuie să faci ca să...”.

Pentru oricare membru al comunității noastre ipotetice, o conexiune cu A (directă sau indirectă) devine singura modalitate de a accesa capitalul său de migrație (definit de Massey și Espinosa ca formă de capital uman – 1999)⁸ și suportul său.

Accesul la cele două tipuri de resurse (informație și suport) s-ar putea să fie diferit pentru indivizii în relație cu A. Este, probabil, corect să asumăm că, pe măsură ce distanța unui individ față de A va crește

(cu alte cuvinte, tăria legăturii sale cu A scade), accesul său la întreaga colecție de resurse tinde să se diminueze, în funcție de efortul pe care accesarea resursei respective îl presupune din partea lui A (suportul la destinație, spre exemplu, presupune un efort mai mare din partea lui A, prin urmare el îl va furniza în mod selectiv, fie pe baza unei relații personale puternice, fie pe baza unui avantaj direct). Dacă raționamentul este corect înseamnă că numai o parte dintre indivizii aflați în relație directă cu A au acces la suportul său la destinație și în parcurgerea traseului origine-destinație (mulțimea AP), iar cea mai mare parte exclusiv la informație legată de deplasare și destinație (mulțimea AS).

Așadar, cu cât distanța unui individ față de A, (în termeni de tărie a relației) crește, cu atât este mai probabil ca accesul la resursele lui A (definite fundamental ca informație și suport) să se diminueze, dinspre suport către informație, în funcție de efortul depus de A pentru le furniza. (1)

Ne întoarcem la situația de nonmigrant, cu o a doua linie de argumentație teoretică din sfera migrației interne. În 1981, Hugo Graeme propunea, pe baza studiilor sale la nivel comunitar asupra migrației interne în Asia de Sud-Est, un model al deciziei de migrație care accentuează rolul factorilor socioculturali. Graeme pleacă de la constatarea că sate poziționate în condiții ecologice similare, cu economii aproape identice, diferă substanțial din punctul de vedere al nivelului și tipului de mobilitate dominant (Graeme, 1981, 187)⁹. Ca alternativă la abordările strict economice, incluzând însă în argumentație raționamentul economiei neoclasice, sugerează un model care accentuează rolul informației în decizia de migrație. Migrația este asumată ca reacție la stresul pe care migrantul potențial îl va resimți în legătură cu locația sa curentă când primește informație despre o locație alternativă unde,

dacă s-ar muta, ar putea trăi mai bine, cel puțin în unele privințe (Graeme, 1981, 189). Trei seturi de variabile intervin în proces: percepția migrantului potențial despre oportunitățile din altă parte, evaluarea personală a acestor oportunități și răspunsul pe care îl dă evaluării, concepute ca „filtrate” de o serie de caracteristici/factori plasate/plasați la nivel individual și comunitar. Individul este pus în situația de a lua o decizie, iar strategiile sale de răspuns la stres pot fi esențialmente unele de ajustare *in situ* sau de mobilitate. Prin urmare, informația despre o locație alternativă (prin natură, cantitate și sursă) devine elementul-cheie ce declanșează un proces de reconsiderare a situației în locația curentă, al cărei final poate deveni actul de migrație.

Nu ne propunem aici să intrăm într-o discuție legată de motivația respingerii migrației (problemă complexă, asupra căreia există puține dezvoltări teoretice, poate și pentru că studiul migrației s-a concentrat și se concentrează încă esențialmente pe migranți, fără a lua în calcul nonmigranții). Atâta vreme cât nu am făcut însă referire la caracteristici individuale (nici ale pionierului-migrant, nici ale celorlalți actori din exercițiu), iar factorii cu acțiune la niveluri superioare (comunitar, regional, țară de destinație – țară de origine, formațiuni superstatele) pot fi considerați ca acționând asupra tuturor indivizilor, nu avem motive să asumăm că, dacă vor apărea evaluări negative ale situației actuale prin raportare la informația venită de la destinație, acestea se vor plasa exclusiv în sectorul relațiilor puternice ale lui A. Cu alte cuvinte, atât în cazul colecției AS, cât și în cazul colecției AP, presupunem că vor apărea indivizi care apreciază migrația internațională ca strategie viabilă în situația lor de moment¹⁰. Este categoria care consideră: „Mi-ar fi mai bine dacă aș pleca”.

Ajungem la formularea unei a doua poziții ipotetice: independent de tărie,

legătura cu un migrant induce efectul evaluărilor comparative aici (localitate de origine) – acolo (localitate de destinație pentru migrație) datorită informației. (2)

Rezumăm situația pentru a putea continua raționamentul în condiții clare.

Atât în sectorul legăturilor puternice ale lui A (AP), cât și în sectorul legăturilor slabe (AS), există o serie de indivizi care apreciază în termeni pozitivi, prin raportare la situația lor, strategia migrației internaționale (consideră că le-ar fi mai bine dacă ar migra – propoziția 2). Între colecția AS și colecția AP există însă o diferență, dată de accesul la resursele lui A (propoziția 1). Încercăm să punem în evidență mai exact în ce constă această diferență (de ce resursele la care colecția AP are acces sunt importante).

Literatura de specialitate insistă asupra costurilor și riscurilor ridicate asociate migrației internaționale ca urmare a unei serii de factori cu acțiune concomitentă. Amintim, spre ilustrare, numai câțiva dintre aceștia : migrația internațională presupune, de regulă, o deplasare pe distanță lungă ; implică o schimbare de sistem social, cultural, economic ; din cauza restricțiilor impuse de cele mai multe dintre țările bogate, migrația internațională comportă de multe ori trecerea la situația de clandestinitate ; ridică probleme speciale de adaptare la noul mediu din perspectiva transferabilității capitalurilor.

Teoria rețelilor în migrație pornește tocmai de la rolul pe care resursele migranților, pe care aceștia le furnizează selectiv pe baza relațiilor sociale, îl joacă în diminuarea costurilor și riscurilor migrației internaționale, influențând probabilitatea deplasărilor altor indivizi (de aici și importanța asociată rețelilor în migrația internațională – Faist, 1997).

Revenim la cazul comunității considerate ca exemplu. Suntem în situația în

care migrantul-pionier, A, furnizează în mod constant informație despre locația alternativă. Informația este limitată cantitativ și calitativ pentru că e, în bună parte, rezultatul unei cunoașteri prin experiență, prin urmare, în mod fundamental dependentă de timpul acumulat la destinație și de varietatea situațiilor cu care se confruntă.

Suportul pe care îl poate oferi A atât pentru parcurgerea drumului între origine și destinație (Sup. 2), cât și destinație (Sup. 1) are și el un caracter limitat și ține de resursele individuale. Nu există alți migranți cu care să aibă o legătură la destinație ; nu există încă antreprenori care să speculeze oportunitățile oferite de noua nișă economică (transportatori, persoane care să faciliteze obținerea de vize etc.), nu există, probabil, nici indivizi care să exploateze în mod sistematic noua forță de muncă ieftină și docilă, nu există oportunități de angajare în cadrul unor firme etnice etc. A își creează încet loc în noua societate, se adaptează, învață limba etc. Este, probabil, într-o perioadă de căutări și încercări pentru a ajunge la o situație „convenabilă” în termenii pe care și-i definește.

Nu ne propunem să insistăm asupra condițiilor și nici a factorilor de care depinde adaptarea lui A. Important este că el trebuie să transmită o evaluare general pozitivă către comunitatea de origine pentru a stimula noi plecări. Presupunem că migrantul A este în situația unei experiențe reușite de migrație internațională. Date fiind oportunitățile reduse la destinație, dificultățile de parcurgere a distanței destinație-origine, riscul mare asociat și dependența ridicată a reușitei strategiei de un singur individ (capacitatea lui A de a furniza informație și mai ales suport este limitată prin natura situației în care se află, iar el reacționează selectiv cu cei pe care îi ajută), probabil că cei conectați prin legături puternice cu A vor migra. Dacă ne raportăm la indivizii relaționați cu A, consecința este că, între migranții potențiali

din colecția AP (care au acces la suportul oferit de A) și migranții potențiali din colecția AS (ce au acces numai la informație), de la intenție la act se va trece cu o probabilitate mult mai mare în cazul AP.

Ajungem la o a treia propoziție ipotetică: în virtutea costurilor și riscurilor ridicate asociate migrației internaționale și accentuatei dependențe a succesului strategiei de capitalul de migrație și suportul unui număr redus de indivizi (reamintim că nu există elemente instituționalizate), migrația pornește pe drumul legăturilor puternice de la origine (rudenie, prietenie)¹¹. (3)

Etapă dezvoltării pe baza relațiilor puternice cu un migrant

Din acest moment, se poate asuma dezvoltarea migrației pe bază de rețea. Există două consecințe care ne interesează:

1. în cadrul comunității noastre, fiecare nou individ care migrează va repeta situația lui A. Prin repetarea mecanismului descris în cazul migrantului-pionier A, se va ajunge treptat la o situație în care populația comunității noastre poate fi descrisă ca sumă între colecția indivizilor ce au o legătură puternică la un migrant (notat MP) și colecția indivizilor care au o legătură slabă la un migrant (notat MS). O submulțime din MS se va afla în situația: „Mi-ar fi mai bine dacă aș pleca” (conform propoziției 2), dar nu vor avea (conform propoziției 1) acces la resursele disponibile pe baza unui legături puternice cu un migrant;

2. o bună parte din indivizii care migrează sunt plasați în comunitatea noastră. Prin urmare, la nivel comunitar vor începe să apară efectele cumulative ale migrației. Nu vom insista asupra acestei etape¹². Important este că dezvoltarea exclusivă pe baza legăturilor puternice continuă, probabil, o perioadă relativ lungă de timp, atâta vreme cât costurile migrației internaționale

și riscurile care îi sunt asociate rămân încă ridicate.

Ceea ce ne interesează este dacă perioada respectivă a adus modificări la nivelul: a) informației de natură a stimula migrația la origine (inclusiv pe baza legăturilor slabe) (a, d); b) relațiilor sociale ale unui migrant (care ar putea schimba semnificația legăturilor, inclusiv a celor slabe) (c, g); c) suportului oferit de un migrant (ce l-ar face accesibil inclusiv pe baza legăturilor slabe) (e); d) poziției unui migrant ca unic furnizor de suport pentru un migrant potențial cu care este conectat printr-o relație (inclusiv slabă) (f).

Suntem, de asemenea, interesați de orice alt mecanism care, ca urmare a migrației înseși, ar putea crește stimulentele pentru migrație la nivel comunitar (b).

Toate aceste modificări vom încerca să le surprindem făcând apel la funcțiile rețelei de migranți, respectiv efectele la nivel comunitar ale migrației. Modificările induse de dezvoltarea migrației internaționale le vom prezenta făcând referire la cele trei spații (origine, destinație, origine-destinație), precizând aspectul care ne interesează (prin notarea de tipul: a, b, c, d, e, f, g).

1. Modificări la nivelul comunității de origine ca urmare a dezvoltării migrației internaționale pe baza legăturilor puternice:

a) *Modificări ale informației în comunitatea de origine.* În etapa dezvoltării pe baza relațiilor puternice, un nonmigrant primește informație din mai multe surse. Fiecare nou migrant adaugă la sursele de informație deja existente în comunitate una nouă. Dacă ținem cont de faptul că informația care ne interesează este rezultatul experienței directe, trăite înseamnă că fiecare nou migrant contribuie la diversificarea informației deja existente și confirmă sau infirmă ceea ce nonmigrantul știe deja.

Cantitatea și diversitatea informației sunt sporite constant și de vechii migranți,

care, pe măsură ce intervalul de timp trăit la destinație crește, acumulează o nouă experiență despre care transmit.

Nonmigrantul nu poate verifica în mod direct informația pe care o primește. În schimb, va putea verifica indirect o serie din informații prin efectele migrației asupra gospodăriilor care conțin migranți sau urmărind direct comportamentul migranților când aceștia revin în țară. Apele la alte surse (mass-media, spre exemplu) poate completa imaginea, conducând la reprezentări contorsionate.

Prin urmare, ne interesează ce modificări care pot fi atribuite în mod direct migrației vede nonmigrantul la origine. Ne întoarcem, în aceste condiții, către efectele migrației la origine.

În anii '60-'70 ai secolului trecut, una dintre temele majore de discuție în spațiul migrației internaționale a fost legată de procesul de dezvoltare. Migrația internațională trecea prin faza în care era considerată unul dintre posibilele „motoare ale dezvoltării”. Față de programele *guest worker* ale Europei Occidentale, așteptările erau ridicate. Nu numai că migranții vor câștiga bani mai mulți, ci îi vor și investi în activități aducătoare de venit și se vor întoarce cu abilități care vor contribui, la rândul lor, la dezvoltarea țărilor lor de origine. Eșecul acestui tip de programe a fost, probabil, unul dintre argumentele majore în schimbarea de atitudine ulterioară (Massey *et al.*, 1998). Oricum, o întreagă serie de cercetări au pornit în urma sumelor imense care se întorceau anual în țările de origine. Rezultatele nu au documentat însă spectaculoasa investiție aducătoare de binefacere, ci, cel puțin în cazul comunităților rurale, case mai multe și mai mari, terenuri cumpărate, bunuri de folosință îndelungată, teren agricol acumulat, fără a fi însă neapărat utilizat (Levitt, 2001). Un soi de consum ostentativ,

certificat inclusiv pentru România (Diminescu, 1999).

Problema noastră nu se leagă decât indirect de efectele migrației la nivel comunitar. Oricum, este important că una dintre puținele modalități pe care un migrant le are la dispoziție pentru a „verifica” informația primită de la destinație sunt efectele, iar acestea se plasează preponderent în sfera „bunurilor vizibile”. Ceea ce vede un nonmigrant reprezintă, probabil, cel puțin pentru această fază, în general, efectele pozitive ale migrației (chiar dacă nu este neapărat vorba despre dezvoltare pe termen lung).

b) *Alți factori de stimulare a migrației la nivel comunitar : deprivarea relativă.* O altă linie de argumentație teoretică ne ajută să definim în termeni mai clari contextul în care se plasează nonmigrantul slab conectat la un migrant și să identificăm un mecanism paralel de stimulare a migrației la nivel comunitar. Noua economie a migrației (Massey *et al.*, 1998, 27), o teorie care plasează decizia de migrație la nivelul gospodăriei/familiei, face legătura între distribuția de venituri la nivelul grupului de referință (comunitate) și deprivarea relativă. Astfel, deprivarea relativă resimțită de membrii unei gospodării este proporțională cu venitul relativ prin raportare la gospodăriile cu venituri superioare. Creșterea veniturilor unei gospodării dintr-o comunitate ca urmare a banilor primiți din străinătate îi modifică poziția în distribuția de venituri, provocând o accentuare a deprivării relative în cazul gospodăriilor pe care le devansează (ca venituri). Prin urmare, migrația unui individ modifică poziția gospodăriei din care provine în cadrul distribuției de venituri la nivelul comunității, creând o accentuare a deprivării relative și stimulând noi deplasări.

Așadar, în cadrul comunității de origine, modificările pe care dezvoltarea migrației le-a adus la nivelul informației (prin sporirea cantității și modificările calitative și prin

mecanismele de „verificare indirectă”), precum și la nivelul deprivării relative sunt factori în măsură a induce creșteri ale numărului celor aflați în situația „Mi-ar fi mai bine dacă aş migra” și de a accentua gradul lor de determinare (rezultatul evaluării comparative este, probabil, mai puternic). (4)

2. Modificări la destinație ca urmare a dezvoltării migrației internaționale pe baza legăturilor puternice: principala modificare, de care se leagă în multiple moduri procesul care ne interesează este formarea nucleului unei viitoare comunități etnice (comunități de migranți).

Rețeaua de migranți, prin performarea a ceea ce a fost numită „funcția de direcționare a rețelei” (*chanelling function* – indivizii ce migrează pe baza relațiilor sociale cu un migrant se deplasează către localitățile în care aceștia deja s-au stabilit, ducând la formarea a ceea ce Massey și colaboratorii săi numesc „comunități-fiică” – 1987), joacă rolul unui canal de circulație ce leagă anumite localități din aria de origine de anumite localități din aria de destinație. În termenii exemplului nostru, comunitatea de la care am pornit are acum o „corespondentă” în țara de destinație.

c) *Modificarea relațiilor sociale.* Analizând relațiile între indivizi în cazul comunităților-fiică pentru migrația Mexic-SUA, Massey și colaboratorii săi discutau în 1987 despre schimbarea semnificației relațiilor sociale ca efect al migrației și subliniau trecerea unor relații virtuale ca „a fi din aceeași localitate” la relații reale (Degenne și Forse, 1999, 18-19).

Distincția pe care Portes și Sensenbrenner (1993) o fac între cele patru surse/tipuri de capital social (însușirea valorilor, schimburile reciproce, solidaritatea de delimitare, încrederea executorie) ajută la lămurirea situației. Se discută în cazul comunității etnice de imigranți despre apariția unei noi surse de capital social, „solidaritatea de deli-

mitare, [...] limitată la membrii unui grup particular care, afectați de evenimente comune, se află într-un loc anume, în timp și spațiu” (Portes și Sensenbrenner, 1993, 1327), ca rezultat al „confruntării cu societatea de destinație, capabilă nu numai să activeze sentimente adormite printre imigranți ci și să creeze asemenea sentimente unde nu au existat anterior” (Portes și Sensenbrenner, 1993, 1328). Caracteristica fundamentală a acestei surse de capital este că depinde de „...imperativul moral resimțit de indivizi de a se comporta într-un anumit mod” (Portes și Sensenbrenner, 1993, 1328).

Nu vom continua discuția cu o a doua sursă de capital pe care Portes și Sensenbrenner o exemplifică cu situații de comunități imigrante (încrederea executorie) pentru că dezvoltarea ei ține de evenimente sau condiții speciale (situație de închidere accentuată a comunității etnice), discutabil activate în cazul migrației românilor (cel puțin în cazul Spaniei).

Pentru analiza noastră, este suficient să reținem că migrația internațională, în cazul când duce la formarea unor comunități etnice, creează cel puțin o nouă sursă de capital social pe care indivizii o pot exploata. A fi din comunitatea X (sau a fi român) capătă alt sens și creează alt tip de comportamente și așteptări la destinație față de origine. Un nonmigrant din exemplul nostru, indiferent de tipul legăturii anterioare migrației cu un migrant actual, prin existența unei comunități etnice incipiente la destinație, devine posesorul unei noi resurse. (Cu alte cuvinte, el nu rămâne numai „ruda unei rude” sau „colegul de școală”, ci devine și consătean/român, ceea ce, indiscutabil, era și la origine, numai că această a doua calitate nu îl pune în poziția de a accesa în mod necesar resurse.)

d) *Influențe asupra tipului de informație transmis și reușitei migranților.* Un alt mecanism care ne interesează este legat de experiența acumulată de migranții din comunitatea noastră la destinație (resursele

pe care le accesează un nonmigrant prin legătura cu un migrant sunt dependente de experiența trăită de acesta din urmă). Facem din nou recurs la teoria rețelelor și luăm în discuție tendința rețelei de a direcționa migranții către ocupații specifice (Gurak și Caces, 1992, 167). Ce semnificație are acest mecanism pentru comunitatea din exercițiul nostru? Nu numai că migranții de până acum se află, probabil, în mare parte într-o singură locație, nu numai că sunt legați printr-un tip de solidaritate inexistent (sau, mai bine zis, doar potențial) la origine, ci experiența lor de muncă și, probabil, mare parte din experiența lor de viață sunt fundamentale similare. Suportul pe care îl pot acorda nonmigranților este specializat pentru nișa economică în care sunt poziționați, și, probabil, din acest motiv, extrem de profitabil pentru cineva care ar dori încadrarea în sectorul respectiv (reversul e că pentru alte sectoare economice rețeaua de migranți este capabilă să ofere foarte puțin sprijin).

Mecanismul are efecte asupra tipului de informație difuzat la origine. Dacă experiența este fundamental similară înseamnă că fiecare nou migrant crește numărul surselor de informație, dar nu contribuie în mod major la diversificarea informației, ci la specializarea ei. Cu alte cuvinte, situația s-ar putea defini: informație slab diversificată/înalt funcțională pe un anumit tip de experiență.

Dacă migranții de până acum din comunitatea noastră au plecat pe baza relației puternice și au ajuns într-o grupare de consăteni specializați în oferirea suportului pe un domeniu economic anume, este probabil ca, în măsura în care s-au încadrat în sectorul respectiv, experiența lor de migrație să fie una de succes. Implicit ceea ce vede un nonmigrant la origine este de natură a stimula plecări viitoare.

e) *Modificări legate de efortul de furnizare a suportului la destinație.* Dezvoltarea unei comunități etnice la destinație, centrată

pe un anumit tip de experiență, are efecte și asupra efortului pe care un migrant îl depune pentru a acorda sprijin unui nou-venit (nonmigrant la destinație).

De regulă, suportul acordat unui nou-venit de către un migrant este asumat a consta fundamental în găsirea unei locuințe/a unei slujbe și în suport psihologic pentru perioada de început (Sup. 2). Efortul pe care un migrant îl depune este greu de cuantificat, însă e nu numai posibil, ci foarte probabil să scadă pe măsură ce experiența de migrație (ca timp petrecut la destinație) și numărul migranților crește.

Pentru că literatura nu ne ajută în acest punct al argumentației, facem recurs la o serie de observații empirice, pentru cazul migrației România-Spania în anul 2002 și urmărim ce înseamnă a ajuta un nou-venit să-și găsească o slujbă și o locuință.

Cum poate obține un migrant o slujbă pentru un nou-venit: 1) în cazul femeilor, care lucrează, în general, ca menajere, pe baza relațiilor sociale la destinație cu persoane din afara comunității de migranți/cu alți migranți români – recomandarea este elementul esențial; 2) în cazul bărbaților, care lucrează, în general, în construcții, mai ales pe baza relațiilor sociale din cadrul comunității de migranți.

Relațiile sociale, fie în interiorul comunității, fie în afara ei, sunt așadar esențiale. Or, relațiile sunt, în primul rând, o chestiune de timp. Dincolo de orice caracteristici individuale, cu cât experiența de migrație crește, cu atât unui migrant îi va fi mai ușor să-i găsească o slujbă unui nou-venit. Prin urmare, dacă migrantul-pionier din exemplul nostru ajuta un nou-venit la începutul experienței sale de migrație, ar fi cheltuit o perioadă mai lungă de timp în care să caute o slujbă pentru cineva „venit la el” decât o va face câțiva ani mai târziu.

Timpul până la găsirea primei slujbe este elementul fundamental pentru definirea

efortului unui migrant care ajută un nou-venit, pentru că un individ venit dintr-o țară (mult) mai săracă (țara de origine) poate suporta singur o perioadă extrem de scurtă costurile supraviețuirii într-o țară (mult) mai bogată (țara de destinație). Acordarea ajutorului o reprezintă tocmai preluarea acestor costuri inițiale.

Suportul în gășirea unei locuințe constă, de regulă, în găzduirea nou-venitului. Numai că, pe măsură ce experiența de migrație crește, din observațiile noastre rezultă că și condițiile de locuire se îmbunătățesc. În Spania, dacă ar fi să gândim în etape, inițial românii locuiesc în apartamentul închiriat de cineva (un alt migrant) ca subchiriași ai acestuia. Următoarea fază este închirierea directă (calitatea de șef de apartament și subînchirierea către alți migranți) și apoi achiziționarea unei locuințe proprii. Pe măsură ce se trece de la situația de subchiriaș la cea de proprietar, un migrant îi oferă mai ușor sprijin unui nou-venit în ceea ce privește locuirea.

Toate acestea ne conduc către concluzia că, pe măsură ce experiența individuală de migrație și numărul migranților cresc, efortul cheltuit pentru a ajuta un nou-venit scade.

Prin urmare, la destinație, ca rezultat al apariției și dezvoltării nucleului unei comunități etnice, este probabil ca strategia migrației să fie una de succes (ce vede un nonmigrant), iar informația difuzată la destinație specializată și înalt funcțională pentru un anumit tip de experiență. Ca urmare a aceluiași proces, relațiile sociale (inclusiv cele slabe) capătă o nouă semnificație care modifică, probabil, modalitățile de accesare a resurselor migranților. În plus, efortul depus de un migrant pentru a ajuta un nou-venit se reduce pe măsura acumulării experienței de migrație.

3. Modificări la origine și destinație ca urmare a dezvoltării migrației internaționale

pe baza legăturilor puternice : migrația este un proces ale cărui efecte pot fi resimțite nu numai la origine sau numai la destinație. Cel puțin în faza dezvoltării pe bază de rețele există o serie de „elemente” a căror apariție este dependentă de cele două locații concomitent. Rețeaua însăși are o dublă ancorare spațială. De aceea, luăm în calcul efectele migrației la origine și la destinație.

f) *Modificări legate de poziția unui migrant ca unic furnizor de suport pentru un migrant potențial.* Nivelul de analiză asumat, cel comunitar (chiar și în dualitatea origine/destinație), limitează perspectiva. Pentru a defini corect contextul în care un nonmigrant din comunitatea noastră ia o decizie de migrație, trebuie să ne deplasăm către nivelul superior, al migrației ca întreg, și să luăm în discuție apariția instituțiilor ce sprijină migranții (Massey *et al.*, 1998, 44-45). Dezechilibrul între numărul celor ce încearcă să intre într-una dintre țările bogate și numărul de intrări pe care aceste state le permit în mod oficial, precum și situația de clandestinitate la destinație creează o serie de oportunități economice pe care diverși agenți încearcă să le exploateze în vederea obținerii profitului. În virtutea cererii pentru o serie de servicii pe care nimeni la începutul migrației nu le poate furniza, apare ceea ce se poate numi „piața neagră a migrației” (traficantii, transportatori, falsificatori de acte etc.). Dezvoltarea pieței negre determină o contrareacție din sectorul organizațiilor voluntare, al asociațiilor, la destinație și la origine, al căror scop este sprijinirea migranților. Ceea ce ne interesează este că, „de-a lungul timpului, indivizii, firmele și organizațiile le devin bine cunoscute imigranților și instituțional stabile...” (Massey *et al.*, 1998, 44).

Ce importanță ar avea un asemenea proces pentru nonmigranții din exemplul nostru? Răspunsul este legat de resursele disponibile prin relația cu un migrant,

pentru că, cel puțin într-o serie de privințe, un nonmigrant care nu are acces la suportul complet al unui migrant (nu este conectat printr-o legătură puternică la acesta) poate recurge la o parte dintre serviciile furnizate de agenți de pe piața neagră a migrației sau la organizațiile apărute ca reacție.

Urmărim câteva exemple de astfel de elemente instituționalizate (pentru migrația românilor în Spania) pentru a lămurii mecanismul discutat :

- elementul 1 : „transportatorii” – cei care realizează curse regulate cu scopul de a transporta indivizi angajați în migrație ;
- elementul 2 : „vâzătorii de locuri de muncă”, persoane care, în schimbul unei părți variabile din salariul viitorului angajat, furnizează locuri de muncă ;
- elementul 3 : locuri de întâlnire a celor care se oferă să muncească și a celor ce caută persoane care vor să muncească (gen parcul românilor din Coslada) ;
- elementul 4 : sistemul de anunțuri din zone frecvent vizitate de migranți (panouri de afișaj la biserici, baruri frecventate de migranți etc.) ; anunțuri pentru oferirea/cererea de locuri de muncă ; locuri de cazare.

Important este că aceste servicii (sau, cel puțin, o parte dintre ele) sunt adaptate nevoilor migranților/viitorilor migranți. Un exemplu este plata ulterioară pentru serviciul furnizat (vezi exemplul vânzătorilor de locuri de muncă). Un alt exemplu îl constituie transportatorii, care, spre deosebire de mijloacele de transport ce leagă originea de destinație, oferă servicii specializate pentru cei care vor să migreze. (Au informații, spre exemplu, despre punctele de frontieră la intrarea în țara de destinație unde controlul este mai slab și trec prin aceste puncte chiar dacă distanța se mărește.)

Dacă ținem cont de stabilitatea atașată acestor elemente și de faptul că informația transmisă de migranți le include (Inf. II), devine clar că, în momentul dezvoltării elementelor instituționalizate, migrantul

iese din situația de unic furnizor de suport în parcurgerea drumului între origine și destinație sau la destinație. El poate fi substituit, cel puțin în unele privințe, de latura instituționalizată a migrației.

g) *Modificări legate de relațiile unui migrant.* Rețeaua de migranți facilitează, prin conexiunile continue pe care le presupune, păstrarea relației între origine și destinație (mai exact, între comunitatea de origine și cea de destinație). Fluxul de bani, persoane, informații etc. unește cele două puncte spațial plasate la distanțe semnificative, performând un rol important în menținerea legăturilor personale între cele două spații (Gurak și Caces, 1992, 159-163).

Prin urmare, la nivelul originii și destinației, ca urmare a dezvoltării migrației, apar elemente instituționalizate, specializate în furnizarea serviciilor pentru migranți, a căror consecință este reducerea costurilor și riscurilor asociate migrației. Accesul la acest gen de servicii devine independent de tipul legăturii (sau de existența unei relații) migrant-nonmigrant. Funcția rețelei de păstrare a legăturilor între origine și destinație contribuie la menținerea relațiilor sociale migrant-nonmigrant. (6)

Sintetizând cele trei noi propoziții (4, 5, 6), ca urmare a efectelor cumulative ale dezvoltării migrației pe bază de legături puternice, putem afirma că :

- numărul indivizilor din comunitate puși în situația de a evalua comparativ situația „aici/acolo” crește, datorită creșterii surselor de informație (număr de migranți) ;
- reprezentarea defavorabilă asupra „aici” în comparație cu „acolo” devine, probabil, mai puternică, din cauza diversificării și specializării informației și efectelor vizibile ale migrației (ceea ce nonmigrantul vede din migrație) ;
- mecanisme paralele (deprivarea relativă) sporesc alternativ stimulentele pentru migrație ;

– apare nucleul de formare a comunității etnice/a comunității de migranți la destinație ;

– relații sociale de tipul origine comunitară comună, origine națională comună își modifică semnificația (*bounded solidarity*), devenind active. „Ruda unei rude” nu este numai „ruda unei rude”, ci și un „consătean” sau „un român” ;

– efortul depus de un migrant pentru sprijinirea unui nou-venit scade (ca urmare a creșterii propriei experiențe de migrație și a existenței comunității etnice) ;

– apar elemente instituționalizate care reduc riscurile și costurile asociate migrației. Migrantul încetează a mai fi singurul furnizor pentru o serie de servicii (suportul se modifică în termeni calitativi).

Cu alte cuvinte, în comparație cu etapa de început a migrației, suportul de care are nevoie un nonmigrant din partea unui migrant scade (ca urmare a apariției elementelor instituționalizate), efortul pe care îl depune un migrant pentru a ajuta în perioada de început un nou-venit scade (ca urmare a creșterii experienței individuale de migrație și a apariției comunității etnice), nevoia de suport a unui nou-venit de la un singur migrant scade pentru că, probabil, are la destinație mai multe relații (slabe, de tipul consătean) la care poate recurge simultan. Prin urmare, este probabil că ceea ce îi solicită efectiv un nonmigrant conectat printr-o legătură slabă unui migrant pentru a trece de la „mi-ar fi mai bine dacă aș pleca” la evenimentul de migrație este substanțial mai puțin decât ar fi solicitat în perioada de început a migrației.

Dacă propoziția 1 (cu cât distanța unui individ față de A, în termeni de tărie a relației, crește, cu atât este probabil ca accesul la resursele lui A, definite fundamental ca informație și suport, să se diminueze, dinspre suport către informație, în funcție de efortul depus de A pentru furnizarea suportului/informației respective) e corectă

înseamnă că, pe măsura dezvoltării migrației, există un proces de creștere a distanței (în termeni de tărie a relației) pe baza căreia este furnizat suportul la destinație. Prin urmare, există o etapă firească de dezvoltare a migrației pe bază de rețea la nivel comunitar în care trecerea de la dorința de a migra la evenimentul de migrație este posibilă pe/și pe baza legăturilor slabe.

Discuție

Urmărind procesul de dezvoltare la nivel comunitar, am încercat să demonstrăm că, dacă inițial migrația se extinde exclusiv pe baza legăturilor puternice migrant-nonmigrant, ca urmare a modificărilor ce au loc datorită migrației înseși, se ajunge într-o etapă în care dezvoltarea este posibilă pe baza legăturilor slabe.

Există două mecanisme simultane care conduc la acest rezultat : 1) creșterea stimulentelelor pentru migrație (creșteri cantitative și calitative ale informației, vizibilitatea efectelor în spațiul de destinație, modificări ale deprinderii relative la nivel comunitar) ; 2) reducerea riscurilor și costurilor asociate migrației cu implicația reducerii suportului efectiv de care un nonmigrant are nevoie din partea unui singur migrant (cel la care migrează) pentru a-și asuma actul de migrație.

Mecanismul 1 : Creșterea stimulentelelor pentru adoptarea migrației are loc datorită modificării cantitative și calitative (specializare/diversificare) a informației (creșterea numărului de surse de informație și a experienței individuale de migrație – despre ce se transmite) și a verificării incomplete (ceea ce vede un nonmigrant din migrație).

Informația are rolul declanșării unor procese evaluative aici/acolo ale situației individuale. În condițiile unor rezultate negative, comparația este generatoare de stres, căruia individul îi răspunde în mod

diferit fie prin adoptarea unor strategii de ajustare *in situ*, fie prin migrație.

Între indivizii care ajung la evaluări negative pe baza informației și consideră că migrația ar fi o strategie potrivită situației lor, există o diferență indusă de tipul relației cu un migrant (legătură slabă/legătură puternică).

Relația nonmigrant-migrant este canalul de accesare a unei serii de resurse care reduc costurile și riscurile migrației la nivel individual.

Tipul de legătură migrant-nonmigrant, asumată ca un continuum cu extremele legătură tare – legătură slabă, conferă acces diferit la resursele de reducere a costurilor și riscurilor migrației în funcție de efortul depus de migrant pentru le furniza. (Cu cât tăria legăturii scade, cu atât efortul pe care migrantul este dispus să-l depună pentru acordarea sprijinului scade.)

Mecanismul 2: Pe măsură ce migrația se extinde, intervin o serie de modificări ce influențează suportul oferit de un migrant unui nou-venit și tipul relației cu acesta. Ca urmare a creșterii experienței de migrație, efortul depus de un migrant pentru acordarea aceluiași tip de ajutor se reduce. Suportul de care are nevoie un nonmigrant din partea unui migrant se diminuează și el ca urmare a apariției elementelor instituționalizate ale migrației (migrantul pierde poziția de unic furnizor/cel mai bun furnizor din perspectiva unui nonmigrant pentru o serie de servicii). Schimbarea semnificației unor relații potențiale la origine crește numărul surselor de suport la destinație pentru un nonmigrant (nou-venit).

Prin urmare, în comunitatea din exercițiul nostru, dacă migrația a intrat în faza dezvoltării pe bază de rețea, e foarte probabil ca, datorită efectelor cumulative ale migrației înseși, să se ajungă, după o perioadă de timp, într-o etapă în care indivizii slab conectați la un migrant să fie puternic stimulați să se implice în deplasări inter-

naționale și să aibă acces la resursele necesare pentru a migra.

Dacă migrația devine accesibilă pe baza legăturilor slabe la nivel comunitar, observațiile empirice 1, 3 și 4 devin explicabile.

Observația 2 se plasează însă în sfera consecințelor. Întrebarea de ce ar fi asociat un grad de vulnerabilitate ridicat indivizilor care se angajează în migrație pe baza legăturilor slabe încă rămâne. Răspunsul este, probabil, legat de procesul de reducere a riscurilor și costurilor migrației internaționale și de disponibilitatea migrantului de a prelua o parte din ele în virtutea unei relații sociale de tipul „cunoștință”. Dacă argumentăm că există un proces gradual de reducere a costurilor și riscurilor migrației internaționale în special ca urmare a apariției elementelor instituționalizate și a dezvoltării comunității etnice la destinație, trebuie să avem totuși în vedere că este vorba numai despre o reducere, și nu despre o „dispariție”. Migrația internațională devine mult mai accesibilă, dar nu va atinge niciodată pragul unui strategii lipsite de riscuri sau costuri. Legătura cu un migrant va continua, în aceste condiții, să rămână importantă. Efortul pe care un migrant este însă dispus să-l cheltuiască pentru un nou-venitul cu care are o legătură slabă nu va depăși nici el un anumit prag (o anumită perioadă de timp). Prin urmare, dacă nou-venitul nu reușește să se adapteze relativ rapid la destinație (să-și găsească prima slujbă și, implicit, să-și asigure costurile de supraviețuire), se va afla în poziția de a „plăti” suportul său, de a se descurca singur într-un mediu care îi este străin, de multe ori fără a fi pregătit pentru o astfel de situație.

Nu ne-am propus să discutăm în acest material care sunt variabilele ce influențează rezultatul unei plecări pe baza legăturii slabe. Este cert însă că o parte dintre cei plecați la o „cunoștință” pentru că „au auzit” că „acolo se câștigă bine” ajung victimele unor mecanisme complexe asociate,

în mod inevitabil, migrației internaționale dezvoltate pe bază de rețea. „Mirajul migrației”, ca să parafrazăm titlul unei emisiuni de televiziune, există și, în mod paradoxal, este rezultatul „firesc” al unui proces explicabil la nivel individual și comunitar.

Note

1. În limba română, pentru substantivul *migrație* nu se utilizează, de regulă, forme diferite pentru plural și singular. Am recurs totuși la forma „o migrație” pentru a desemna fenomenul, procesul sau evenimentul de migrație către o anumită destinație (vezi Sandu, 1984, asupra sensurilor), pentru a evita utilizarea greșită a termenului *flux*.
2. După cum se poate observa, definiției îi lipsește principiul cognitiv (Degenne și Forse, 1999, 18-19).
3. Intenția noastră nu este de a discuta sau prezenta în amănunt situațiile individuale identificate la origine sau la destinație, cu atât mai puțin cu cât servesc numai ca pretext pentru formularea unui set de ipoteze legate de mecanismele de dezvoltare a migrației internaționale, la nivel comunitar.
4. De altfel, sintagma este frecvent utilizată de migranții români pentru a desemna categoria celor care nu vin „la cineva”, adică „la sigur”.
5. Fiecare dintre comunități este dominată din punct de vedere numeric de membrii câte unei comunități religioase: Coslada – adventiști, Arganda del Rey – pentecostali, Alcalá de Henares – ortodocși, veniți din zone diferite ale României: Coslada predominant partea de sud, sud-est; Arganda partea de nord, nord-vest; Alcalá partea centrală.
6. Migrația românilor în Spania poate fi calificată drept clandestină: de cele mai multe ori, intrările se făceau fără viză pentru Spania; se depășea perioada-limită de ședere în Spațiul Schengen și se lucra ilegal.
7. Dacă acceptăm distincția introdusă de Massey și colaboratorii săi (1998) într-una dintre lucrările de revizuire a evidenței teoretice și empirice în migrația internațională, explicațiile nu ar putea să apară decât în cadrul teoriei rețelelor, eventual teoria cauzalității cumulative, care, la limită, este încercarea de a pune rețeaua să lucreze în perspectivă dinamică, concomitent la origine și destinație (Constantinescu, 2002).
8. Forma de capital uman care ne interesează se referă la acumularea de cunoștințe, și nu la schimbarea motivațiilor (Massey și Zenteno, 1999).
9. Situație care poate fi verificată și în cazul României pe baza datelor Recensământului Comunitar al Migrației, OIM 2002.
10. Exercițiul este reconstrucția situației de dezvoltare a migrației pe bază de rețea, prin urmare, dacă Graeme are dreptate, evaluările negative cu siguranță vor apărea în sectorul AP.
11. Nu orice prim migrant este automat și un „pionier”. Poziția teoretică de „pionier al migrației” este determinată de/atribuită în raport cu dezvoltarea ulterioară a migrației respective. Prin urmare, nu orice deplasare este punctul de pornire al unei rețele de migranți. Literatura în domeniul migrației ne lămurește încă prea puțin asupra acestui subiect (Boyd, 1996). Pentru simplificare, presupunem că în cazul comunității noastre ne aflăm în situația prim migrant = migrant-pionier → dezvoltare a migrației pe bază de rețea.
12. Pentru scopul nostru, important este că putem face recurs la mecanismele descrise de diversele abordări pentru dezvoltarea migrației pe bază de rețea.

Bibliografie

- Arango, Joaquín. (2000). Explaining migration: A critical view. *International Social Science Journal*, 165.
- Boyd, Monica. (1996). Family and personal network in international migration: recent developments and new agendas. În Robin Cohen (ed.). *The Sociology of Migration*. Brookfield, Vermont: Edward Elgar Publishing Company.
- Castles, Stephen și Miller, Mark J. (1993). *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. Londra: Macmillan.

- Constantinescu, Monica. (2002). Teorii ale migrației internaționale (I). *Sociologie Românească*, 3-4.
- Degenne A. și Forse M. (1999). *Introducing Social Networks*. Londra : Sage Publications.
- Diminescu, Dana. (1999). Pour une anthropologie des migrations roumaines en France. Le cas du Pays d'Oas. *Migrations Études*, 91, <http://www.adri.asso.fr/me>.
- Faist, Thomas. (1997). The Crucial Meso-Level. În Thomas Hammar, Grete Brochmann, Kristof Tamas, Thomas Faist (eds.). *International Migration, Immobility and Development. Multidisciplinary Perspectives*. Oxford, New York : Berg.
- Granovetter, Mark. (1976). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78, 6.
- Gurak, Douglas T. și Caces, Fe. (1992). Migration Networks and the Shaping of Migration systems. În M. Kritz, L. Lim și H. Zlotnik (eds.). *International migration systems – a global approach*. Oxford : Clarendon Press.
- Hammar, Thomas și Tamas, Kristof. (1997). Why do people go or stay? În Thomas Hammar, Grete Brochmann, Kristof Tamas, Thomas Faist (eds.). *International Migration, Immobility and Development. Multidisciplinary Perspectives*. Oxford, New York : Berg.
- Hugo, Graeme J. (1981). Village-communities ties, village norms, and ethnic and social networks : a review of evidence from the Third World. În Gordon F. De Jong, Robert W. Gardner (eds). *Migration Decision Making : Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing countries*. New York : Pergamon Press.
- Levitt, Peggy. (2001). *The transnational villagers*. Berkeley and Los Angeles : University of California Press.
- Massey, Douglas, Alarcon, Rafael, Durand, Jorge și Gonzalez, Humberto. (1987). *Return to Aztlan. The Social Process of International Migration from Western Mexico*. Berkeley and Los Angeles : University of California Press.
- Massey, Douglas, Arango, Joaquin, Hugo, Graeme, Kouaouci, Ali, Pellegrino, Adela și Taylor, Edward J. (1993). Theories of international migration : A review and appraisal. *Population and Development Review*, 19.
- Massey, Douglas, Arango, Joaquin, Hugo, Graeme, Kouaouci, Ali, Pellegrino, Adela și Taylor Edward J. (1998). *Worlds in motion. Understanding international migration at the end of the millennium*. Oxford : Clarendon Press.
- Massey, Douglas, Espinosa, Kristin. (1999). Undocumented migration and the quality and quantity of social capital. În Ludger Pries (ed.), *Migration and Transnational Social Spaces*. Aldershot : Ashgate Publishing Company.
- Massey, Douglas și Zenteno, Rene. (1999). The dynamics of mass migration. www.pnas.org.
- Portes, Alejandro și Sensenbrenner, Julia. (1993). Embeddedness and immigration : Notes on determinants of economic action. *American Journal of Sociology*, 98, 6.
- Pries, Ludger. (1999). New migration in transnational spaces. În Ludger Pries (ed.) *Migration and Transnational Social Spaces*. Aldershot : Ashgate Publishing Company.
- Sandu, Dumitru. (1984). *Fluxurile de migrație în România*. București : Editura Academiei.
- Sandu, Dumitru. (2000a). Migrația circulatorie ca strategie de viață. *Sociologie Românească*. 2.
- Sandu, Dumitru. (2000b). Migrația transnațională a românilor din perspectiva unui recensământ comunitar. *Sociologie Românească*. 3-4.
- Șerban, Monica și Grigoraș, Vlad. (2002). Dogenii din Teleorman în țară și în străinătate. Un studiu asupra migrației circulatorii în Spania. *Sociologie Românească*, 2.

Anexă

Lista cercetărilor în cadrul cărora au fost culese informațiile utilizate în studiul de față

– Proiect de cercetare C8-CNCSIS „Dezvoltarea regională în România – rolul social și uman, COMREG” (2001), coordonator prof. univ. dr. D. Sandu, Universitatea București. Cercetarea a inclus trei studii de caz în județul Teleorman (localitățile Crângeni, Dobrotești, Roșiorii de Vede).

Pentru culegerea datelor, au fost utilizate metode cantitative și calitative. Informațiile utilizate, referitoare la satul Dobrotești, sunt exclusiv de factură calitativă.

- Proiectul de cercetare „Circulația migratorie a românilor după 1989. Comportamente migratorii, practici instituționale și politici de gestiune a mobilității românilor în străinătate” (2002), coordonator Dana Diminescu, Organizația Internațională pentru Migrație. Cercetarea a inclus două componente: una cantitativă (culegere de informații referitoare la migrația internațională în satele României, utilizându-se chestionar) – pentru o prezentare detaliată a metodologiei, vezi Sandu, 2000, 5 – și una calitativă (opt studii de caz, în sate reprezentative pentru rutele majore de migrație internațională în momentul respectiv, selectate pe baza rezultatelor analizei cantitative). Informațiile utilizate, referitoare la satul Țigănești, Teleorman, sunt exclusiv de factură calitativă.

- Proiect individual de cercetare în cadrul proiectului C8-CNCSIS „Dezvoltarea regională în România – rolul social și uman, COMREG” (2002), coordonator prof. univ. dr. D. Sandu, Universitatea București. Studiul s-a desfășurat în perioada mai-iunie 2002 în Spania, zona Madrid. Pe baza metodelor calitative, au fost culese informații asupra a trei comunități de migranți români în Spania: Coslada, Alcalá de Henares, Arganda del Rey.

Abstract

The paper analyzes the problem of the development mechanism of the international migration at a community level. Some empirical observations cumulated during several researches, in the origin and the destination areas, regarding Romanians' migration to Spain constitute the starting points. Relying on the distinction introduced by Mark Granovetter in 1976 between weak and strong ties, we find that, if initially migration develops almost exclusively on the basis of social relations that could be assimilated to strong ties, there is a moment in the process development when the departures based on weak ties, with important consequences on the migrant's situation at destination, increase.

The paper tries to clarify, mainly invoking theoretical arguments, to what extent the departures based on weak migrant – non-migrant ties are a normal phase in the process of international migration development at a community level. The study concludes that, because of the cumulative effects, the evolution of migration to a phase when the departures based on weak ties appear is explainable. Two mechanisms mainly contribute to this result: the enhancement of incentives to migrate (because the quantitative and the qualitative information increase; the visibility of the effects of migration in the origin area; changes of the relative deprivation at a community level) and the lowering of the costs and risk associated to migration having as a consequence the reduction of the effective support that a non-migrant needs from a migrant in order to migrate.

Primit la redacție: ianuarie 2004

Sistemul mediatic și sfera politică

Gheorghe Fulga

Universitatea „Transilvania”, Brașov